

Ярослав-Юрій Макар

МЕДИЦИНА, ФІЛОСОФІЯ ТА ЕТИКА
У «КОМЕНТАРІЯХ ДО ТВОРІВ СЕНЕКИ» ЕРАЗМА СИКСТА
(1627)

MEDICINE, PHILOSOPHY AND ETHICS
IN ERASMUS SIXT'S "COMMENTARIUS MEDICUS IN L. ANNAEI SENECAE OPERA"
(1627)

DOI: 10.58407/litopis.260102

© Я-Ю. Макар, 2026. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-3641-7593>

Мета роботи: з'ясувати, як львівський лікар і гуманіст Еразм Сикст у праці «*Commentarius medicus in L. Annaei Senecae opera*» (1627) поєднує стоїчну філософію Сенеки з медичними знаннями свого часу. **Методологія:** використано історико-біографічний, порівняльний і контент-аналітичний підходи. Контент-аналіз дозволив визначити авторів і концепти, на які Сикст спирається найчастіше (Гіппократ, Гален, Арістотель, Парацельс, Фракасторо). Порівняння з античними й ренесансними джерелами дало змогу простежити, як Сикст тлумачить стоїцизм через призму медицини. **Наукова новизна.** Уперше зроблено спробу розглянути «*Commentarius medicus*» як окреме цілісне явище – не лише як історичну пам'ятку, а як інтелектуальний документ доби, що поєднує медицину, моральну філософію та ренесансний гуманізм. Дослідження вводить у науковий обіг низку маловідомих аспектів твору Сикста, зокрема його інтерпретацію профілактики, етики лікаря та взаємозв'язку тіла й душі. **Перспективи подальших студійовань:** подальші дослідження можуть бути спрямовані на вивчення зв'язків Сикста з іншими східноєвропейськими авторами XVII ст. та на ширший аналіз львівської медичної культури в контексті європейського гуманізму. **Висновки.** У своїх «Коментарях до творів Сенеки» Еразм Сикст показує, що медицина може бути не лише ремеслом лікування, а формою пізнання людини та морального самовдосконалення. Для нього лікар – це водночас практик і мислитель, який має розуміти природу, душу й етичні межі власної діяльності. Його твір засвідчує високий рівень медичної культури Львова XVII ст. та її глибоке вкорінення у філософській традиції європейського гуманізму.

Ключові слова: Еразм Сикст; Сенека; гуманізм; ренесансна медицина; стоїцизм; лікарська етика; Львів XVII ст.

The purpose of the publication: to examine how the Lviv physician and humanist Erasmus Syxtus, in his *Commentarius medicus in L. Annaei Senecae opera* (1627), combines Seneca's stoic philosophy with the medical knowledge of his time. **Methodology.** The research employs historical-biographical, comparative, and content-analytical approaches. The content analysis made it possible to identify authors and concepts most frequently referenced by Syxtus (Hippocrates, Galen, Aristotle, Paracelsus, Fracastoro). A comparison with ancient and Renaissance sources allowed to trace how Syxtus interprets Stoicism through the lens of medicine. **Scientific novelty.** For the first time, *Commentarius medicus* is considered as an integral phenomenon – not only as a historical artifact but as an intellectual document of its era, uniting medicine, moral philosophy, and Renaissance humanism. The study introduces into scholarly circulation a number of previously overlooked aspects of Syxtus's work, including his interpretation of prophylaxis, medical ethics, and the interrelation between body and soul. **Prospects for further research.** Future studies may focus on the connections between Syxtus and other East European authors of the 17th c., as well as on a broader analysis of Lviv's medical culture within the context of European humanism. **Conclusions.** In his "Commentaries on works of Seneca", Erasmus Syxtus demonstrates that medicine can be not merely a craft of healing but also a means of understanding the human being and of moral self-perfection. For him, the physician is both a practitioner and a thinker who must comprehend nature, the soul, and the ethical boundaries of his profession. His treatise reflects the high level of medical culture in 17th c. Lviv and its deep rootedness in the philosophical tradition of European humanism.

Key words: Erasmus Syxtus, Seneca, humanism, Renaissance medicine, Stoicism, medical ethics, 17th c. Lviv.

Еразм Сикст (бл. 1570–1635) належав до кола найосвіченіших і найвпливовіших львівських лікарів поч. XVII ст. Він походив із давнього міщанського роду, який первісно називався Мриголоди, але згодом назва була змінена на Сикст¹. Його батько, Тома Сикст, був теслею та входив до ради сорока мужів, що забезпечило Еразмові можливість отримати якісну освіту та зробити кар'єру в науковому й урядовому середовищі².

Свої студії Сикст розпочав у Краківському університеті, де в 1591 р. вступив на медичний факультет. Після кількох років навчання здобув ступені бакалавра і магістра, а згодом залишився в університеті як викладач³. Подальше вдосконалення фаху привело його до Італії – у Падуанський університет, один із провідних європейських центрів медичної науки. У 1602 р. він здобув там звання доктора медицини, після чого повернувся до Кракова, а невдовзі остаточно оселився у Львові, де розгорнув активну лікарську практику⁴.

Окрім фахової діяльності, Еразм Сикст посідав чільне місце в міському самоврядуванні Львова. Він був лавником, радником, а в 1627 р. навіть став королівським бурмистром міста⁵. У Сикста була одна з найбільших бібліотек у Львові на поч. XVII ст., що налічувала близько 750 томів⁶. В основному вона охоплювала твори з медицини, природничих наук, права, богослов'я, історії та літератури.

Свої наукові зацікавлення він зосередив на медицині, філософії природи та бальнеології – ученні про лікувальні властивості мінеральних вод. Саме на цю тему він написав трактат «Про теплиці в Шклі», у якому детально аналізував властивості термальних джерел у селі Шкло⁷. Трактат був виданий у 1617 р. в Замості й написаний польською мовою з домішками латини. Цей текст мав прикладний характер. Він популяризував лікувальні властивості термальних вод і відображав прагнення Сикста представити медицину як науку, що служить безпосереднім потребам суспільства.

Через десять років, у 1627 р., у Львові з'явилася інша праця Сикста – латиномовний *Commentarius medicus in L. Annaei Senecae opera*⁸ («Медичний коментар до творів Луція Аннея Сенеки»). На відміну від «Теплиць у Шклі», які були орієнтовані на локальний контекст і практичну користь, новий твір засвідчив амбіцію вписати львівську медичну думку в ширший європейський гуманістичний дискурс. Сам вибір мови та жанру чітко вказував на цільову аудиторію. Використовуючи латину, яка була універсальною мовою науки того часу, Сикст звертався не до місцевої публіки, а до освічених кіл по всій Європі. Його праця була розрахована на професорів університетів, лікарів, філологів та студентів, які читали та обговорювали античних класиків.

Ідея написати трактат виникла у Сикста 1625 р., коли у Львові спалахнула морова⁹. Як автор сам зазначає, він «дотримувався повчання Найвеличнішого з Лікарів, Гіппократа, який при будь-якій заразній хворобі найдієвішим засобом вважав усамітнення та уникнення контактів з іншими людьми»¹⁰. Покинувши місто, він вирішив «відпочити від медичних книг» і звернувся до творів Сенеки. Сикст пише: «Я був надзвичайно втішений, виявивши у Сенеки так багато з садів нашої медицини. І коли я озирнувся довкола, намагаючись з'ясувати, чи зробили щось подібне для роз'яснення цих медичних аспектів у Сенеки найвченіші його тлумачі – такі, як Мюре¹¹, Ліпсій¹², Грутер¹³ та Андреас Шотт¹⁴, – я побачив, що вони або зовсім знехтували цим, або ж, радше, залишили це для пояснення

¹ Zubrzycki D. Kronika miasta Lwowa. Lwów, 1844. S. 265.

² Шевченко-Савчинська Л., Балашов К. Давня література: з полону стереотипів. Київ: Медієвіст, 2012. С. 116.

³ Dowgiało J. Erazm Sykst i jego koncepcje hydrogeologiczne. *Przegląd Geologiczny*. 2015. Vol. 63. No. 10/1. S. 684.

⁴ Ibid.

⁵ Kapral M. Urzędnicy miasta Lwowa w XIII–XVIII w. Toruń, 2010. S. 408.

⁶ Skoczek J. Lwowskie inwentarze biblioteczne w epoce renesansu. Львів, 1939. S. 17.

⁷ Макар Я.-Ю. Бальнеологічний трактат Еразма Сикста «Про теплиці в Шклі». *З історії Західноукраїнських земель*. 2024. Вип. 20. С. 14–18.

⁸ Syxt E. *Commentarius Medicus in L. Annaei Senecae*. Leopolis, 1627. 106 s.

⁹ Хроніст Бартоломей Зиморович пише, що в 1625 р. у Львові справді спалахнула пошесть, описуючи це як «смерть прийшла навіть через вікна» (Зиморович Б. Потрійний Львів. *Leopolis Triplex* / Ред. О. Шишка, пер. з лат. Н. Царьової. Львів, 2002. С. 161.)

¹⁰ Syxt E. *Commentarius Medicus*... Апк. A2. Orig.: [...fed fecutus praecceptum Maximi Medicorum, qui in contagio omni nullum remedium praefentius dicit, quam fefe fubtrahere a confortio hominum].

¹¹ Марк Антуан Мюре (1526–1585) – французький гуманіст, коментатор Цицерона, Вергілія та Сенеки. *Encyclopaedia Britannica Online*. URL: <https://www.britannica.com/biography/Marc-Antoine-de-Muret>.

¹² Юст Ліпсій (1547–1606) – фламандський філолог і стоїчний мислитель, видавець і коментатор Сенеки (*Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/justus-lipsius/>).

¹³ Ян Грутер (1560–1627) – німецький класичний філолог, бібліотекар Гейдельберзького університету, відомий виданнями латинських авторів, зокрема Сенеки (Fuchs P. Gruter Jan. *Neue Deutsche Biographie*. 1966. Vol. 7. S. 238–240).

¹⁴ Андреас Шотт (1552–1629) – бельгійський єзуїт, філолог і редактор античних текстів, видавець Сенеки (Roersch A. Schott André. *Biographie Nationale de Belgique*. Brussels, 1914–1920. Vol. 22. S. 1–14).

саме лікарям»¹⁵. Так сформулувалася його мета – розкрити в текстах Сенеки те, що могли побачити лише лікарі.

Саму книжку розпочинає розлогий вступ, у якому Еразм Сикст указує, що вона присвячена: «Найяснішому Пану Олександру, Князю Острозькому та Заславському»¹⁶, воєводі Брацлавському, Пану моему найшанованішому». Свою присвяту для князя Олександра Острозького Сикст пояснює кількома причинами. Перш за все тим, що князь був постійно прихильний до нього як до лікаря. Автор зазначає, що князь неодноразово висловлював повагу до його праці і вважав вартісними навіть «дрібниці» його пера. Історичні документи справді надають інформацію про те, що Сикст був у дуже хороших стосунках з родом Острозьких. Як приклад, навіть під час однієї з найгучніших на той час судових справ у Львові, яка відбувалася між Еразмом Сикстом та львівським патрищем Мартином Каміаном, Сикст інколи не з'являвся на судових засіданнях, бо гостював у панів Острозьких¹⁷.

Другою причиною посвяти Сикст називає запрошення князя Олександра Острозького перебувати в його маєтку під час епідемії. Відмову він пояснює не зневагою, а потребою в тиші, «бо Музи люблять усамітнення»¹⁸. При цьому зазначає, що місце створення його праці – «фортеця», також належала князю і його синові – «надії на продовження роду Князів Острозьких»¹⁹. Імовірно, працю над книгою Сикст завершив у замку в Старому Селі – володінні Острозьких, яке розташовувалося неподалік Львова й робило його ідеальним місцем для усамітнення під час міської епідемії. Отже, праця, «народжена» у володіннях Острозьких, по праву присвячується своєму покровителю, щоб під захистом його славетного імені «безпечніше та почесніше серед людей поширювалась»²⁰.

Цікавим є і те, де була надрукована ця праця. Книга Еразма Сикста побачила світ у львівській друкарні Яна Шеліги²¹. Це був досвідчений майстер з багатою та драматичною професійною історією. До свого переїзду до Львова у 1618 р. Шеліга працював у Добромилі під патронатом шляхтича-інтелектуала Яна Щасного Гербурта²². Саме в добромильській друкарні Шеліги побачили світ перші видання важливих історичних хронік Вінченція Кадлубека та Яна Длугоша, а також політично гострі твори, що захищали інтереси «руського народу»²³.

Після розлогої посвяти, що окреслює мотиви та обставини створення праці, Еразм Сикст переходить безпосередньо до основного тексту коментарів, обираючи за відправну точку один із трактатів Сенеки.

Інтелектуальні джерела та структура «Коментарів»

Перед аналізом медичних і філософських ідей Сикста варто окреслити структуру його праці та коло авторитетів. «Коментарі» – не монолітний трактат, а мозаїка тлумачень до різних творів Сенеки: «Про Гнів» (De Ira), «Про Втіху» (De Consolatione), «Про Благодіяння» (De Beneficiis), «Про Короткочасність Життя» (De Brevitate Vitae), «Про Провидіння» (De Providentia), «Натуральні Питання» (Naturales Quaestiones) та «Листи до Луцилія» (Epistulae Morales ad Lucilium).

Найчастіше Сикст посилається на Гіппократа (65 згадувань), називаючи його «найвеличнішим із лікарів» (Maximus medicorum) та «божественним старцем» (divinus senex). Його «Афоризми» й «Прогностика» слугують основою медичних принципів автора. Другим за значенням є Гален (54), «наш Гален» (noster Galenus), з чийх трактатів (De temperamenti, De usu partium, Methodus medendi) Сикст черпає фізіологічний апарат для тлума-

¹⁵ Syxt E. Commentarius Medicus... Арк. A2v. Ориг.: [Summoperè delectatus sum, quod è nōstris viridarijs Medicinæ tam multa apud eum inuenerim, atque cū huc atque illuc circumspicio, an quippiam tale interpretes eius viri vndiquaq; doctissimi, scilicet Muretus, Liplius, Gruterus, atq; Andreas Schotus ad illultrandum eum contulerint, video ab illis, totum id neglectum esse, aut potius Medicis ad explanandum reliquisset].

¹⁶ Олександр Янушович Заславський-Острозький (бл. 1578 – 1629) – представник княжого роду Заславських, спадкоємець частини володінь Острозьких. Обіймав високі уряди Речі Посполитої – брацлавського, а згодом київського воєводи, – та був впливовим сенатором і покровителем церковних інституцій (Urządniczy województwa kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII w. Spisy / Red. A. Boniecki. Kórnik: Biblioteka Kórnicka PAN, 2002. S. 340).

¹⁷ ЦДІА України у м. Львові. Ф. 52. Оп. 2. Спр. 661. Арк. 78.

¹⁸ Syxt E. Commentarius Medicus... Арк. A2v. Ориг.: [...quia Musae secessum amant...].

¹⁹ Ibid. Ориг.: [...in spem perennandae domus Ducum Ostrogiae].

²⁰ Ibid. Ориг.: [...securior & splendidiore inter homines versetur].

²¹ Ян Шеліга (пом. приблизно 1636 р. у Львові) – друкар в Речі Посполитій у першій пол. XVII ст. Діяв у різних містах, зокрема в Кракові, Львові, Добромилі, Яворові й Ярославі (Różycki E. Z dziejów książki we Lwowie w XVII w.: studia nad introligatorstwem i handlem książką. Katowice: Muzea Śląskie, 1991. S. 28).

²² Ян Щасний Гербурт (пол. Jan Szczesny Herbut; 12 січня 1567 – 31 грудня 1616) – польський магнат, політичний діяч, письменник, дипломат та видавець (Herbut Jan Szczesny, hasło w: Polski słownik biograficzny. T. 9. Wrocław, 1960–1961. S. 443–445).

²³ Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2002. С. 161.

чення Сенеки. Третій у цій тріаді – Арістотель (13), джерело натурфілософських і психологічних ідей.

Доповнюють цю основу праці римських енциклопедистів Корнелія Цельса (9) та Плінія Старшого (7). Вони слугують джерелом практичних знань та прикладів з медичної практики. Сикст також влітає в текст цитати поетів Горація (4), Овідія (2), Марціала (1) та Нікарха (1), тим самим надаючи коментарям додаткового художнього забарвлення.

Сикст не обмежується античними джерелами: він цитує арабських лікарів, зокрема Авіценну (2 згадування) і Разеса (1). Крім цього, він також посилається на авторів доби Відродження, наприклад, на анатомів Везалія, Лаврентія, Фабриція (по 1), фармаколога Андреа Баччі (2) й мислителів Ліпсія, Мюре, Меркуріале, Марцелла Доната (по 3).

Отже, «Коментарі» Еразма Сикста постають як складна інтелектуальна конструкція, де філософські ідеї Сенеки слугують каркасом, що наповнюється медичними знаннями Гіппократа та Галена, доповнюється спостереженнями Арістотеля та Плінія й верифікується посиланнями на авторитетних сучасників.

«Мистецтво збереження здоров'я»: основи профілактичної медицини за Сикстом

Показово, що львівський лікар розпочинає свої коментарі не з каталогу хвороб, а з фундаментальних засад їх попередження. Для нього, як і для його античних учителів, профілактика є найважливішою частиною лікарського мистецтва. Він заявляє, що «мистецтво збереження здоров'я» (*ars tuendae sanitatis*) «за своєю гідністю перевершує інші частини Медицини», адже «краще цілісне здоров'я берегти, ніж для пошкодженого шукати ліки»²⁴. Ця настанова складає основу превентивної медицини, успадкованої від Гіппократа та Галена й детально розробленої в середньовічній та ренесансній медичній літературі²⁵.

Основою цього мистецтва Сикст, слідом за Галеном, вважає регулювання шести *res non naturales* – тобто чинників способу життя, що впливають на здоров'я: повітря, їжі та пиття, руху й спокою, сну й неспання, випорожнень і душевних афектів. Саме вони, на його думку, становлять підґрунтя профілактичної медицини, адже їхнє правильне поєднання дає змогу зберегти здоров'я й продовжити життя²⁶.

Сикст наголошує, що вплив цих факторів регулюється п'ятьма ключовими принципами: кількістю, якістю, порядком, мірою та часом²⁷. Ключовим для правильного застосування цих принципів є індивідуальний підхід, заснований на визначенні темпераменту кожної людини. Тут Сикст спирається на класичний принцип, стверджуючи, що «гарячим [натурам] – холодне, холодним – гаряче, вологим – те, що висушує, сухим – те, що зволожує»²⁸.

Порушення міри в будь-якому з аспектів неминує веде до хвороби, що ілюструється яскравою аналогією: «якщо ти більше вкинеш їжі або пиття, негайно природжене тепло, немов вогонь від сирих дров, гаситься»²⁹.

У цьому контексті Сикст і знаходить глибокий резонанс із філософією Сенеки. Для львівського лікаря стоїцизм, в основі якого стоїть самоконтроль, поміркованість та життя згідно з природою, пропонує ідеальне етичне обґрунтування для медичних настанов. Коли Сенека пише, що «метою їжі та пиття має бути втамування природних потреб, а не бездумне наповнення шлунка»³⁰, Сикст вбачає у цьому «прекрасне повчання, справді запозичене зі школи Лікарів»³¹. Іншими словами, для Сикста філософ-стоїк тут говорить мовою лікаря. Він стверджує, що мудрість Сенеки про поміркованість насправді повторює давні медичні істини, закладені ще Гіппократом.

Отже, Сенека в «Коментарях» виступає вищим авторитетом, який надає медичним порадам щодо дієти, праці, сну та емоцій глибокого, світоглядного виміру. В інтерпретації Сикста, турбота про здоров'я перетворюється з набору гігієнічних правил на важливе морально-філософське завдання. Такий підхід повністю відповідає гуманістичному ідеалу освіченої та відповідальної особистості, для якої гармонія тіла невіддільна від гармонії духу.

²⁴ Syxt E. *Commentarius Medicus...* S. 1. Опр.: [melius est integram sanitatem tueri, quam labefactata remedium quaerere].

²⁵ Galen. *De sanitate tuenda*, I. 1, y: Johnston I. (ed. & trans.). Galen: *Hygiene (De Sanitate Tuenda)*, Books 1–4, Loeb Classical Library 535. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2018. S. 3–7.

²⁶ Lindemann M. *Medicine and society in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. P. 20–21.

²⁷ Syxt E. *Commentarius Medicus...* S. 3. Опр.: [“quantitas, qualitas, ordo, modus, tempus”].

²⁸ Ibid. S. 4. Опр.: [“calidis, frigidus, frigidus calidus, humidus exsiccans, siccis humectans”].

²⁹ Ibid. S. 3. Опр.: [“si plus ingeras cibi aut potus continuo calor insitus veluti ignis a lignis viridibus extinguatur”].

³⁰ Syxt E. *Commentarius Medicus...* S. 51. Опр.: [Edendi erit bibendique finis, desideria naturae restinguere, non implere alvum].

³¹ Ibid. Опр.: [Pulchrum praeceptum & vere e schola Medicorum depromptum].

Природа хвороби в «Коментарях» Еразма Сикста: внутрішні та зовнішні причини

Якщо здоров'я в медичній системі Еразма Сикста постає як результат гармонійного балансу, то хвороба, відповідно, є його прямим порушенням. Аналізуючи твори Сенеки, Еразм Сикст пояснює причини виникнення хвороб. В основі його поглядів лежить класична гуморальна теорія – учення про баланс рідин в організмі. Проте Сикст не обмежується лише цим: він детально розглядає, як на здоров'я впливають душевні переживання та зовнішні загрози, такі, як «зіпсоване» повітря.

Центральне місце в його патологічних роздумах займає критика «хвороб розкоші» – захворювань, що виникають через надмірності в їжі та питві. Сикст, коментуючи Сенеку, детально описує, як переїдання та пияцтво призводять до виникнення «поганих гуморів», що проявляється у двох ключових патологічних станах, описаних ще Галеном: плеторі (надлишку тілесних рідин) та какохімії (їхній поганій якості). Наслідки такого способу життя, за Сикстом, є жахливими і проявляються в цілому спектрі симптомів. Ця тема настільки його хвилює, що він з особливим схваленням цитує Сенеку, вигукуючи: «О, золоте слово, і те, що слід частіше повторювати! Хвороби є карами розкоші»³². Отже, для Сикста фізичне страждання є прямим наслідком браку самоконтролю та нестриманості у способі життя.

Подібні мотиви були поширені й у ширшій ренесансній дієтичній літературі. Вважалося, що головним ворогом здоров'я є надмірність та «розкішні» страви, які руйнують природний баланс. Загалом, обжерливість засуджувалася не лише як загроза для тіла, але й як духовна вада, що перетворює саме життя на «нескінченну трапезу». Особливим символом «хвороб розкоші» виступала подагра, яка вважалася недугою заможних, породженою надмірним споживанням м'яса та вина³³.

Не менш важливим джерелом хвороб Сикст, слідом за Галеном та Сенекою, вважає «афекти душі» (*animi affectus*). У його системі не існує чіткого розриву між тілесним та психічним; емоції розглядаються як потужні фізіологічні сили, здатні порушити гуморальний баланс. Він зазначає, що «гнівливі люди через свій гнів легко “заробляють” гарячку», а «страх чи тривалий смуток є початком меланхолії»³⁴. Навіть психічні розлади Сикст намагається пояснити через стан тілесних рідин. Особливо його цікавлять парадоксальні психічні стани, які Сенека описує як «веселе безумство» (*hilaris insania*). Сикст знаходить для цього медичне пояснення: таке безумство, згідно з Гіппократом, є безпечнішим, оскільки походить від «доброякісної крові», на відміну від похмурого божевілля. Він ілюструє це історіями про людей, які у своїх приємних ілюзіях були щасливішими, ніж після «вилікування». Так, він наводить приклад Трасилея, переказаний Афінесом, який уявляв себе власником усіх кораблів, що прибували до афінського порту, і безмежно радів кожному новому судну. Коли ж брат вилікував його від цього безумства, Трасилей зізнався, «що він у житті ніколи не проводив [час] приємніше»³⁵.

Такий психосоматичний підхід, що пов'язував емоції з гуморальними процесами, походить від галенівської традиції й залишався чинним у ранньомодерну добу. Афекти душі могли як підтримувати, так і руйнувати здоров'я: гнів провокував гарячку, страх – меланхолію, а надмірна радість виснажувала сили тіла³⁶.

Нарешті, окрім внутрішніх причин, Сикст визнає існування зовнішніх загроз, особливо коли йдеться про епідемії. Коментуючи роздуми Сенеки про «мор», він викладає основи міазматичної теорії – поширеного в його час вчення про те, що масові захворювання спричиняються «зіпсованим» повітрям, забрудненим шкідливими випарами.

Водночас він не обмежується лише цією моделлю. Наводячи перелік заразних хвороб, таких, як короста, сухоти та сифіліс, Сикст посилається на працю видатного ренесансного лікаря Джироламо Фракасторо³⁷. Цей медик запропонував нову на той час контагіозну

³² Syxt E. *Commentarius Medicus*... S. 84. Ориг.: [O aureum dictum & sæpius inculnandum. Morbi sunt supplicia luxuria].

³³ Albala K. *Eating right in the Renaissance*. Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press, 2002. P. 68–70, 184–188, 208.

³⁴ Syxt E. *Commentarius Medicus*... S. 74. Ориг.: [Hinc iracundi in febrem facile labuntur ex ira ... metus aut maestitia melachonlici morbi origo est].

³⁵ Ibid. S. 50. Ориг.: [se in vita nunquam egisse iucundius].

³⁶ Lindemann M. *Medicine and society*... P. 25–27.

³⁷ Джироламо Фракасторо (нар. бл. 1478, Верона, Венеційська республіка – помер 8 серпня 1553, Каффі [нині Аффі], поблизу Верони) – італійський лікар, поет, астроном і геолог, який запропонував наукову мікробну теорію хвороб більш ніж за 300 років до її емпіричного формулювання (*Encyclopaedia Britannica Online*. URL: <https://www.britannica.com/biography/Girolamo-Fracastoro>).

теорію³⁸, згідно з якою хвороби поширюються через «невидимі насіннячка зарази», що передаються від людини до людини при контакті, через речі або навіть на відстані.

Отже, у поглядах Сикста відображається перехідна доба медицини XVII ст., коли спів-існували два пояснення епідемії – старе вчення про «міазми»³⁹ та нова ідея про заразність. Лікарі поєднували обидва підходи: радили уникати місць із «поганим повітрям» і водночас остерігатися контакту з хворими чи їхніми речами. Рішення самого Сикста уса-мітнитися під час львівської моровиці, про що він згадує у посвяті, добре ілюструє таку практичну позицію.

Лікарська практика та етика в «Коментарях» Еразма Сикста

Коментуючи Сенеку, Еразм Сикст вибудовує цілісну систему поглядів на терапію та роль лікаря, де технічна майстерність невіддільна від високих морально-етичних стандар-тів.

Фундаментальним принципом лікування для Сикста є поступовість та обережність. Він, спираючись на Сенеку та Гіппократа, наполягає на ієрархії терапевтичних втручань: від найм'якших до найрадикальніших. Лікування, на його думку, має починатися зі зміни способу життя та дієти. Якщо це не допомагає, лікар вдається до більш суворих обме-жень, потім – до голодування, і лише в крайньому випадку – до «жорстоких ліків», таких, як кровопускання та хірургічне втручання. Цю послідовність він підкріплює афоризмом Гіппократа: «Те, що не лікують медикаменти, лікує залізо; те, що не лікує залізо, лікує во-гонь; а те, що не лікує вогонь, слід вважати невиліковним»⁴⁰.

Не менш важливим є принцип своєчасності. Сикст вступає в полеміку з іншими ко-ментаторами щодо вислову Сенеки про «незрілу медицину», стверджуючи, що йдеться не стільки про «дозрівання» гуморів, скільки про вибір правильного моменту для втручання, адже, за його словами, «слушний момент – це душа лікування»⁴¹.

Крім цього, на думку Сикста, просто медичної майстерності недостатньо. Справжній лікар має володіти особливими моральними якостями. Використовуючи аналогію Сенеки, який порівнював ідеального правителя з добрим лікарем, Сикст малює образ лікаря-муд-реця. Такий лікар «лікує хвороби, а не гнівається»⁴², терпляче зносить скарги та навіть об-рази хворих, що марять, і не гребує неприємними аспектами своєї роботи, такими, як огляд виділень. Він повинен знайти золоту середину між поблажливістю підлабузника та жорстокістю тирана, який усе забороняє. Ця вимога до емоційного самоконтролю та спів-чуття є центральною для його етичного кодексу.

Проте, критика Сикста спрямована не лише на вади всередині лікарської професії, а й на забобони, поширені в суспільстві. Він гостро виступає проти крайнього фаталізму, який заперечує саму потребу в медицині. Він описує погляди «грубих та неосвічених лю-дей», які, покладаючись виключно на волю Божу, відмовляються від допомоги лікарів: «Бо якщо так буде вгодно Богові, – кажуть вони, – то ми й так одужаємо; а якщо ні, то ні-які ліки не допоможуть»⁴³.

У ранньомодерну добу хворобу нерідко тлумачили як Божу кару чи випробування, що робило медичне втручання другорядним або навіть непотрібним⁴⁴. У богословських трак-татах того часу прямо підкреслювалось: «якщо Бог визначив інакше, то медицина мар-на»⁴⁵. Подібний релігійний фаталізм, що заперечував потребу лікарської допомоги, до-слідники фіксують і пізніше, наводячи приклади, коли віруючі відмовлялися від ліків чи лікування, покладаючись лише на молитву чи «віру в чудо», що нерідко мало трагічні на-слідки⁴⁶. У цьому контексті позиція Сикста виглядає особливо послідовною: він не запе-

³⁸ Контагіозна теорія (від лат. *contagio* – зараження) пояснювала хвороби передачею через матеріальні частин-ки – *contagia*. На відміну від міазматичної, що пов'язувала недуги з «зіпсованим повітрям», вона припускала іс-нування конкретних збудників.

³⁹ Міазматична теорія походить із гіппократівської медицини й пояснює епідемії дією «міазмів» – шкідливих ви-парів, що піднімаються з гниючих речовин чи боліт. Хвороба, за цим ученням, виникає не від контакту з люди-ною, а від вдихання «зіпсованого повітря» в зараженій місцевості. Цей підхід залишався панівним у Європі аж до XIX ст.

⁴⁰ Syxt E. *Commentarius Medicus...* S. 27. Ориг.: [Quaecunque non sanant medicamenta, ea ferrum sanat: quae ferrum non sanat, ea ignis sanat: quae ignis non sanat, ea incurabilia putare oportet].

⁴¹ Ibid. S. 26. Ориг.: [occasio dicitur anima curationis].

⁴² Ibid. S. 43. Ориг.: [Morbis medemur, nec irascimur].

⁴³ Ibid. S. 96. Ориг.: [Nam si placitum fuerit Deo, inquit, tunc convalescemus; sin minus neque medicamenta prode-unt].

⁴⁴ Newton H. *Misery to Mirth: Recovery from illness in Early Modern England*. Oxford: Oxford University Press, 2018. P. 136–137.

⁴⁵ Paek S. “Physicke for Body and Soule”: Medicine and religion in Early Modern England: a thesis (master of arts in history of science, technology and medicine). Norman, Oklahoma: The University of Oklahoma, 2021. P. 20–21.

⁴⁶ Koenig H. Religion and medicine I: historical background and reasons for separation. *International journal of psychi-atry in medicine*. 2000. Vol. 30. Is. 4. P. 386–391.

речеє саму віру, але гостро виступає проти її крайніх, ірраціональних форм, які паралізують людську дію та знецінюють працю лікаря.

Сикст не вступає в теологічну полеміку, а вдається до саркастичного аргументу, доводячи логіку своїх опонентів до абсурду: «Тоді, слідуючи цій логіці, нехай ці люди взагалі нічого не їдять і не п'ють! Адже якщо Бог так вирішить, вони житимуть ... і все одно дістануться до призначеного їм місця!» Завершуючи цей пасаж емоційним вигуком «О, яка дурість!», Сикст утверджує медицину як раціональну практику, що не суперечить вірі, а є необхідним інструментом, через який «благодіяння долі до нас приходять»⁴⁷. Отже, він захищає не лише свою професію, а й саму ідею людської відповідальності за власне здоров'я.

Сикст гостро критикує також професійні вади, поширені в його час. Він засуджує шарлатанство та приховування знань, протиставляючи «сучасних димних мандрівних цілительів», що пропонують панацеї, відкритості стародавніх лікарів, які «нічого собі не залишали, а все нам передали»⁴⁸.

Не менш важливою є і відповідальність лікаря за свої прогнози. Сикст визнає, що лікар не всесильний, і численні смерті не ганьблять його репутацію, «якщо він заздалегідь передбачив, що трапитися»⁴⁹. Проте він засуджує «поганих лікарів», які через лінь або некомпетентність передчасно впадають у відчай і відмовляються від лікування складних, але не безнадійних випадків. Подібні настрої були поширеними в ренесансній медицині. Андреас Везалій у *De humani corporis fabrica* (1543) прямо критикує практику «неосвічених хірургів» і тих, хто, прикриваючись традицією, нехтував перевіркою на практиці, завдаючи шкоди пацієнтам⁵⁰. Парацельс у *Opus Paramirum* так само засуджував «лікарів-торгашів» (*Medici mercatores*), які приховували знання, продаючи їх за гроші, і наголошував, що істинний лікар повинен ділитися мудрістю задля добра хворого, а не власної вигоди⁵¹.

Ще більш гострої критики зазнають ті, хто, женучись за славою, свідомо шкодять пацієнтам. Сикст згадує про лікарів, які «навмисно посилювали та провокували хвороби, аби потім з більшою славою їх вилікувати», але в результаті часто «не могли впоратися з цими недугами, або ж перемагали їх ціною великих страждань нещасних хворих»⁵². Така практика, на думку Сикста, прямо суперечить головному обов'язку лікаря. Подібна критика лікарської амбіційності зустрічається і в культурі ранньомодерної Європи, зокрема в сатиричній літературі, наприклад, у комедіях Мольєра, де лікарі часто постають як комічні шарлатани, що маніпулюють недугами заради власної вигоди⁵³.

Сикст також розглядає психологічний і етичний бік взаємин лікаря та пацієнта. Він ставить питання: чи завжди лікар має говорити всю правду? Слідуючи за Сенекою, він припускає можливість «терапевтичної брехні»: «деякі [хвороби] слід лікувати без відома хворих, [бо] багатьом причиною смерті було знати свою хворобу»⁵⁴. Це виправдано, на його думку, коли йдеться про слабких або вразливих людей, для яких тяжкий діагноз може зламати дух. Такий підхід відображає давню традицію медичної етики, де турботлива обачність інколи переважала принцип повної відвертості⁵⁵.

Водночас лікар, на думку Сикста, має бути готовим і до мінливості людської вдачі та невдячності. Він ілюструє це сатиричним чотиривіршем, який влучно описує три етапи ставлення пацієнта до свого рятівника:

*Три обличчя лікар має: перше – коли його просять, Ангельське; друге – коли, мов сам Бог, він зілляння приносить. Та коли, вилікувавши, плату за хворобу вимагає, Жахливим сатаною він в очах постає*⁵⁶.

Цей гіркий гумор, як зазначає Сикст, відображає спостереження, підкріплене ще авторитетом Гіппократа, про те, що пацієнти, «поки борються з хворобою ... немов Бога, ліка-

⁴⁷ Syxt E. *Commentarius Medicus*... S. 96. Ориг.: [“beneficium fati per huius [medici] manus venit”].

⁴⁸ Ibid. S. 53. Ориг.: [Malunt imitari modernos fumivendulos circulatores ... Vide veteres illos, qui nihil sibi asservabant, sed omnia ad nos transfuderunt].

⁴⁹ Ibid. S. 44. Ориг.: [si ante praesenserit quid eventurum sit].

⁵⁰ Vesalius A. *De humani corporis fabrica libri septem*. Basileae, 1543. Book I, Prologue. S. 7–10.

⁵¹ Paracelsus. *Opus Paramirum*, in: *Essential Theoretical Writings* / Edited and translated with a Commentary and Introduction by A. Weeks. Leiden; Boston, 2008. S. 259–262.

⁵² Syxt E. *Commentarius Medicus*... S. 53. Ориг.: [Multi quos auxerant morbos, & irritaverant ut maiore gloria sanarent, non potuerant discutere, aut cum magna miserorum vexatione vicerunt].

⁵³ Molière J. *L'Amour médecin*. Comédie. Paris: Chez Claude Barbin, 1674. 102 p.

⁵⁴ Syxt E. *Commentarius Medicus*... S. 48. Ориг.: [“causa multis moriendi fuit, morbum suum nosse”].

⁵⁵ Sokol D. A historical overview of the truth-telling debate in the doctor–patient relationship. *Journal of the Royal Society of Medicine*. 2006. Vol. 99. № 12. P. 632–637.

⁵⁶ Syxt E. *Commentarius Medicus*... S. 48. Ориг.: [Tres medicus facies habet; vna, quando rogatur / Angelicam; mox eft, cum iuuat ipse Deus. / Poft vbi curato pofcit fua praemia morbo, / Horridus apparet, terribilifq; fathan].

ря шанують, але ж, перемігши хворобу, ледь з ним розмовляють»⁵⁷. Отже, в уявленнях Сикста, ідеальний лікар – це не просто ремісник, а мудрець, що володіє як медичним мистецтвом, так і глибоким розумінням людської природи, її слабкостей та страхів.

Жінка, здоров'я та мораль: погляд Еразма Сикста крізь призму античних авторитетів

У своїх «Коментарях» Еразм Сикст приділяє окрему увагу жіночому здоров'ю, розглядаючи його не лише з фізіологічного, а й із соціально-морального погляду. Коментуючи Сенеку, він розвиває тезу про те, що погіршення здоров'я сучасних йому жінок є прямим наслідком зміни їхнього способу життя та відходу від традиційної, більш «природної» моделі поведінки.

Відправною точкою для його роздумів стає спостереження, що суперечить авторитету Гіппократа. Якщо «найвеличніший з лікарів» стверджував, що жінки не страждають на подагру та не лисіють, то Сикст (слідом за Сенекою) констатує: «А тим часом жінки нашого часу вже й волоссям бідні, і на ноги скаржаться»⁵⁸. Причину цієї деградації здоров'я він вбачає не в зміні біологічної природи, а в зміні способу життя: «Не змінилася природа жінок, а життя»⁵⁹. На його думку, жінки, зрівнявшись із чоловіками в «розпусті та надмірностях» (*virogum licentiam*), зрівнялися і в «хворобах, притаманних чоловічим тілам» (*corporum quoque virilium vitia*). Отже, вони «втратили природні привілеї своєї статі через власні вади» і були «засуджені на чоловічі хвороби».

Подібні мотиви простежуються і в ширшому медичному дискурсі ранньомодерної Європи. Автори дієтичних трактатів XVII ст. таврували «ледачих» жінок, які «живуть у розкошах», наголошуючи, що від цього вони «товстішають, блідніють і хворіють», а також стають схильними до «розпусних думок»⁶⁰. Ще гостріше засуджувалися модні практики тілесної саморегуляції: навмисне «висушування крові» через надмірне вживання перцю, сушених зерен чи пиття оцту задля білості та стрункості. Такі практики, за сучасними авторами описів, призводили до «слабкості», смороду з рота та навіть раптової смерті⁶¹. Усе це показує, що думка Сикста про втрату «жіночих привілеїв» через «чоловічі» звички та надмірності була типовою частиною моральних уявлень того часу.

Сикст не обмежується загальними твердженнями, а вдається до гострої критики конкретних звичаїв. Звертаючись до реалій тогочасної Речі Посполитої, він висловлює бажання, щоб його міркування були донесені до «польських жінок», аби ті, «немов у дзеркалі, побачили свої сучасні звичаї – адже в них тепер не прийнято цілуватися, а радше частувати одна одну вином»⁶². Це спостереження показує, що Сикст пов'язував жіноче пияцтво з погіршенням здоров'я і вважав його ознакою морального занепаду суспільства.

Крім того, спираючись на власний лікарський досвід, Сикст указує на можливий зв'язок між різними, здавалося б, непов'язаними хворобами в жінок. Він пише, що ті, хто заразився сифілісом («Венеричною Моровицею»), нерідко страждали і від ковтуна – неприємної хвороби волосся, поширеної в регіоні. Це показує, що він помічав, як одна серйозна недуга може «тягнути» за собою іншу, найімовірніше, через те, що організм ставав слабким і вразливим. Варто зазначити, що тема ковтуна та сифілісу не вперше з'являється у працях львівського лікаря; зокрема в праці «Про Теплиці в Шклі» це єдині дві хвороби, яким він присвятив цілі окремі розділи⁶³.

Фізіологічні ж особливості, такі, як менструальний цикл, розглядаються ним у рамках гуморальної теорії. Сикст пояснює можливе випадіння волосся у жінок після припинення менструацій тим, що «менструальна матерія», не знаходячи природного виходу, «повзе вгору» до голови і «роз'їдає коріння волосся»⁶⁴.

Ідея, що менструальна матерія, не маючи природного виходу, може «підніматися» вгору й уражати інші частини тіла, була поширеною в ранньомодерній медицині. Ще Гіппократ зазначав, що затримка місячних «неминуче веде до хвороб» і може проявлятися іншими шляхами⁶⁵. Згодом це пояснювали явищем так званих вікарних менструацій (*vicarious menstruation*), коли кровотечі виникали з носа, рота чи навіть крізь шкіру. Така інтер-

⁵⁷ Syxt E. *Commentarius Medicus...* S. 47. Ориг.: [...qui dum conflictantur cum morbo, et inter spem ac metum trahuntur, tunc veluti Deum medicum venerantur, at vero, victo morbo, vix eundem alloquuntur].

⁵⁸ Ibid. S. 84. Ориг.: [Atqui hae iam & capillis destituuntur & pedibus aegrae sunt].

⁵⁹ Ibid. S. 85. Ориг.: [Non mutata foeminarum natura sed vita est].

⁶⁰ Albala K. *Eating Right in the Renaissance...* P. 158.

⁶¹ Ibid. P. 163–164.

⁶² Syxt E. *Commentarius Medicus...* S. 87. Ориг.: [...apud quas non est osculum dare, sed potius vinum propinare].

⁶³ Макар Я.-Ю. Бальнеологічний трактат Еразма Сикста... С. 14–18.

⁶⁴ Syxt E. *Commentarius Medicus...* S. 86. Ориг.: [...ad caput surrepat ... potest radices pilorum corrodere].

⁶⁵ Hippocrates. *Diseases of Women I*, in: Hippocrates, Works. Vol. II / Ed. and trans. Paul Potter. Loeb Classical Library 477. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2012. I. 1. P. 128–131.

претація узгоджувалася з гуморальною моделлю організму, де надлишок рідин шукає альтернативні виходи, і залишалася поширеною до XVIII ст.⁶⁶

Отже, у поглядах Еразма Сикста на жіноче здоров'я тісно переплітаються медичні теорії його часу, гострі соціальні спостереження та моралізаторські настанови. Він постає як прихильник традиційних уявлень про «жіночу природу», вважаючи, що відхід від неї та перейняття «чоловічих» вад (насамперед, нестриманості) веде до втрати жінками природного імунітету та виникнення хвороб, що раніше вважалися суто чоловічими.

Лікар як гуманіст: риторичні стратегії та художні образи в «Коментарях»

Праця Еразма Сикста є не лише медичним, а й гуманістичним текстом, де форма викладу та риторична майстерність мають не менше значення, ніж сам зміст. Сикст використовує широкий арсенал художніх засобів, щоб зробити свій коментар переконливим та цікавим для освіченого читача, демонструючи, що медицина для нього – це одне з «благородних мистецтв».

Ключовим інструментом для пояснення складних медичних концепцій для Сикста є аналогії та метафори. Він постійно переводить абстрактні теорії гуморальної патології на мову яскравих, наочних образів. Ось лише кілька прикладів його метафоричного мислення:

1. медицина як «квітучий сад» (*viridarium*), з якого він, ніби дбайливий садівник, «збирає» перлини мудрості, розсіпані у творах Сенеки;
2. хвороби як «воїни з Троянського коня», що виходять із надмірної та вишуканої їжі, щоб атакувати організм зсередини;
3. «природне тепло» як «вогонь», який надлишок їжі та пиття гасить, «немов сирі дрова»;
4. складна анатомія як «Гордіїв вузол», на який схоже переплетення судин у ділянці геніталій, що пояснює складність хірургічних втручань;
5. гнів як «точильний камінь хоробристості» – метафора, яку автор запозичує у філософів, щоб її спростувати за допомогою медичних аргументів.

Метафори мали важливе значення в медицині: вони допомагали пояснювати тілесні процеси й робили мову лікаря зрозумілою пацієнтові. У ранньомодерних текстах біль і страждання часто описувалися через образи, що надавали їм культурного сенсу в межах гуморальної моделі.

Сикст активно використовує поетичні цитати та прислів'я, щоб посилити аргументи й показати ерудицію.

Особливо показовим є його звернення до сатиричної поезії для обговорення фізіологічної теми кишкових газів. Заявивши, що їх затримка може викликати сильні коліки, Сикст робить несподіваний відступ і, «щоб розслабити душу читача»⁶⁷, наводить чотири-вірш грецького поета Нікарха. Вірш у жартівливій формі проголошує «царську владу» кишкових газів: затримані, вони можуть «вбити» людину, але, вийшовши на волю з гучним звуком, вони її «рятують».

Таке, на перший погляд, несподіване поєднання «високої» вченості з «низовими» темами є типовим для ренесансного гуманізму, який прагнув охопити всі сторони людського життя. На відміну від суворой схоластики, гуманісти не цуралися сміху, іронії чи тілесності, убачаючи в них спосіб пізнання людини. Приклади цього знаходимо в «Похвалі Глупоті» Еразма Роттердамського⁶⁸.

У цю добу межа між «високою» та «народною» культурою була рухомою⁶⁹. Освічені люди, подібні до Сикста, жили в обох світах: вони читали античних авторів і водночас знали народні вислови. Тому включення ним «непристойного» віршика до медичного трактату – не випадковість, а риторичний прийом, що «олюднює» текст, наближує автора до читача й показує його належність до гуманістичної традиції, яка не боялася сміятися.

Нарешті, текст «Коментарів» пронизаний особистим голосом автора. Сикст не ховається за авторитетами, а виступає як активний модератор діалогу. Він прямо звертається до читача («Суди сам...», с. 26), висловлює власні емоції («О, Дурнота!», с. 96), ділиться своїми сумнівами та досвідом. Це перетворює «Коментарі» з безособового трактату на живу інтелектуальну розмову, де лікар, філософ і гуманіст Еразм Сикст постає як цілісна та яскрава особистість. Його стиль демонструє, що для справжнього гуманіста медицина невіддільна від риторики, поезії та глибокого розуміння людської природи.

⁶⁶ King H. The disease of virgins: green sickness, chlorosis and the problems of puberty. London: Routledge, 2004. P. 22–23.

⁶⁷ Syxt E. *Commentarius Medicus*... S. 102. Ориг.: [...quos ut laxem animum legentis adscribo].

⁶⁸ Роттердамський Е. Похвала Глупоті. *Домашні бесіди* / Пер. з лат. В. Литвинова, Й. Кобова. Київ: Основи, 1993. 319 с.

⁶⁹ Burke P. *El Renacimiento Italiano: Cultura y sociedad en Italia*. Madrid: Alianza Editorial, 1999. P. 246–247.

Висновки. Аналіз «Медичних коментарів» Еразма Сикста показує, що ця праця є не просто збіркою цитат, а оригінальною спробою поєднати стоїчну філософію Сенеки з медичною традицією Гіппократа та Галена. Для львівського лікаря турбота про здоров'я тіла була невіддільною від турботи про душу, що і є головною ідеєю його книги.

Сикст трактує медицину значно ширше, ніж просто лікування хвороб. Вона постає в нього як морально-філософська практика, що було характерно для гуманістичної думки його доби. Його постійний наголос на профілактиці, самоконтролі та поміркованості перетворює відому концепцію «шести неприродних речей» на своєрідний етичний кодекс. У такому підході хвороба часто виглядає як наслідок не лише фізіологічних, а й моральних вад, зокрема нестриманості.

Водночас Сикст виглядає як типовий представник ренесансного гуманізму: ерудит, що міцно стоїть на основі античної традиції, але водночас відкритий до нових ідей. Він використовує класичну гуморальну теорію, проте його посилення на анатома Везалія чи теорію зараження Фракасторо свідчать про обізнаність із сучасними йому науковими досягненнями. Його прагнення знайти раціональне, фізіологічне пояснення для складних психосоматичних станів показує його як мислителя перехідної епохи.

Нарешті, ця праця є важливим свідченням високого рівня інтелектуального життя у Львові XVII ст. Еразм Сикст, як представник міської еліти, демонструє свою повну включеність у європейський науковий простір. Його «Коментарі», уперше повністю проаналізовані, відкривають нові можливості для вивчення історії науки та культури на українських землях у ранньомодерну добу.

References

- Albala, K. (2002). *Eating right in the Renaissance*. Berkeley–Los Angeles–London, USA–England.
- Boniecki, A. (2002). *Urzednicy województwa kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII w. Spisy [Officials of the Kyiv and Chernihiv provinces 15th–18th c. Censuses]*. Kórnik, Poland.
- Burke, P. (1999). *El Renacimiento Italiano: Cultura y sociedad en Italia [The Italian Renaissance: Culture and society in Italy]*. Madrid, Spain.
- Dowgialo, J. (2015). Erazm Sykst i jego koncepcje hydrogeologiczne [Erasmus Sykst and his hydrogeological concepts]. *Przegląd Geologiczny – Geological review*, 63, 10/1, P. 684.
- Isaievych, Ya. (2002). *Ukrainske knyhovydannia: vytoky, rozvytok, problemy [Ukrainian book publishing: origins, development, problems]*. Lviv, Ukraine.
- Kapral, M. (2010). *Urzednicy miasta Lwowa w XIII–XVIII w. [Officials of the city of Lviv in the 13th–18th c.]*. Toruń, Poland.
- King, H. (2004). *The disease of virgins: green sickness, chlorosis and the problems of puberty*. London, England.
- Koenig, H. (2000). Religion and medicine I: historical background and reasons for separation. *International journal of psychiatry in medicine*, 30, 4, P. 386–391.
- Lindemann, M. (1999). *Medicine and society in Early Modern Europe*. Cambridge, England.
- Makar, Ya.-Yu. (2024). Balneolohichniy traktat Erazma Syksta «Pro teptytsi v Shkli» [Erasmus Sixtus' balneological treatise "On Greenhouses in Shkli"]. *Z istorii Zakhidnoukrainskykh zemel – From the history of Western Ukrainian lands*, 20, P. 14–18.
- Newton, H. (2018). *Misery to Mirth: Recovery from illness in Early Modern England*. Oxford, England.
- Paek, S. (2021). "Physicke for Body and Soule": Medicine and religion in Early Modern England: a thesis (master of arts in history of science, technology and medicine). Oklahoma, USA.
- Rotterdamskyi, E. (1993). *Pokhvila Hlupoti. Domashni besidy [In praise of Folly. Domestic discourses]*. Kyiv, Ukraine.
- Różycki, E. (1991). *Z dziejów książki we Lwowie w XVII w.: studia nad introligatorstwem i handlem książką [The history of books in Lviv in the 17th c.: studies of bookbinding and book trade]*. Katowice, Poland.
- Shevchenko-Savchynska, L., Balashov, K. (2012). *Davnia literatura: z polonu stereotypiv [Ancient literature: breaking free from stereotypes]*. Kyiv, Ukraine.
- Skoczek, J. (1939). *Lwowskie inwentarze biblioteczne w epoce renesansu [Lviv library inventories in the Renaissance period]*. Lviv, Ukraine.
- Sokol, D. (2006). A historical overview of the truth-telling debate in the doctor–patient relationship. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 99, 12, P. 632–637.
- Zubrzycki, D. (1844). *Kronika miasta Lwowa [Chronicle of the city of Lviv]*. Lviv, Ukraine.
- Zymorovych, B. (2002). *Potrinyi Lviv. Leopold Triplex [Triple Lviv. Leopold Triplex]*. Lviv, Ukraine.

Макар Ярослав-Юрій – аспірант кафедри історії гуманітарного факультету Українського католицького університету (Львів, Україна).

Makar Yaroslav-Yurii – postgraduate student, department of history, faculty of humanities Ukrainian Catholic university (Lviv, Ukraine).

E-mail: ymakar@ucu.edu.ua

Дата подання: 5 листопада 2025 р.

Дата затвердження до друку: 18 січня 2026 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Макар, Я-Ю. Медицина, філософія та етика у «Коментарях до творів Сенеки» Еразма Сикста. *Сіверянський літопис*. 2026. № 1. С. 13–23. DOI: 10.58407/litopis.260102.

Цитування за стандартом APA

Makar, Ya-Yu. (2026). Medytsyna, filosofii ta etyka u «Komentariakh do tvoriv Seneky» Erazma Syksta [Medicine, philosophy and ethics in Erasmus Sixt's Commentarius medicus in L. Annaei Senecae opera (1627)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 1, P. 13–23. DOI: 10.58407/litopis.260102.

